

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τρίτο τμήμα)

της 4ης Ιουνίου 2009*

Στην υπόθεση C-8/08,

με αντικείμενο αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 234 ΕΚ, την οποία υπέβαλε το College van Beroep voor het bedrijfsleven (Κάτω Χώρες) με απόφαση της 31ης Δεκεμβρίου 2007, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 9 Ιανουαρίου 2008, στο πλαίσιο της δίκης

T-Mobile Netherlands BV,

KPN Mobile NV,

Orange Nederland NV

Vodafone Libertel NV,

* Γλώσσα διαδικασίας: η ολλανδική.

κατά

Raad van bestuur van de Nederlandse Mededingingsautoriteit,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τρίτο τμήμα),

συγκείμενο από τους A. Rosas, πρόεδρο τμήματος, A. Ó Caoimh, J. N. Cunha Rodrigues, J. Klučka (εισηγητή) και U. Lohmus, δικαστές,

γενική εισαγγελέας: J. Kokott
γραμματέας: R. Šereš, υπάλληλος διοικήσεως,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της συνεδριάσεως της 15ης Ιανουαρίου 2009,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- η T-Mobile Netherlands BV, εκπροσωπούμενη από τους I. VerLoren van Themaat και V. H. Affourtit, advocaten,

- η KPN Mobile NV, εκπροσωπούμενη από τους B. J. H. Braeken και P. Glazener, advocaten,

- η Vodafone Libertel BV, εκπροσωπούμενη από τον G. van der Klis, advocaat,

- το Raad van bestuur van de Nederlandse Mededingingsautoriteit, εκπροσωπούμενο από την A. Prompers,

- η Ολλανδική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την C. Wissels καθώς και από τους Y. de Vries και M. de Grave,

- η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, εκπροσωπούμενη από τους A. Bouquet και S. Noë,

αφού άκουσε τη γενική εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις της κατά τη συνεδρίαση της 19ης Φεβρουαρίου 2009,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- ¹ Η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 81, παράγραφος 1, ΕΚ.

- 2 Η αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ των T-Mobile Netherlands BV (στο εξής: T-Mobile), KPN Mobile NV (στο εξής: KPN), Orange Nederland NV (στο εξής: Orange) και Vodafone Libertel NV (στο εξής: Vodafone), αφενός, και του Raad van bestuur van de Nederlandse Mededingingsautoriteit (διοικητικό συμβούλιο της ολλανδικής αρχής ανταγωνισμού, στο εξής: NMa), με αντικείμενο πρόστιμα που επέβαλε η ανωτέρω αρχή στις συγκεκριμένες επιχειρήσεις λόγω παραβάσεως των άρθρων 81 ΕΚ και 6, παράγραφος 1, του νόμου περί ανταγωνισμού (Mededingingswet), όπως αυτός ίσχυε βάσει του νόμου περί τροποποίησης του νόμου περί ανταγωνισμού (Wet houdende wijziging van de Mededingingswet), της 9ης Δεκεμβρίου 2004 (στο εξής: Mw).

I — Το νομικό πλαίσιο

Η κοινοτική κανονιστική ρύθμιση

- 3 Σύμφωνα με την πέμπτη αιτιολογική σκέψη του κανονισμού (ΕΚ) 1/2003 του Συμβουλίου, της 16ης Δεκεμβρίου 2002, για την εφαρμογή των κανόνων του ανταγωνισμού που προβλέπουν τα άρθρα 81 και 82 της Συνθήκης (ΕΕ L 1, σ. 1):

«Για να διασφαλιστεί η αποτελεσματική επιβολή των κοινοτικών κανόνων ανταγωνισμού και ταυτόχρονα ο σεβασμός θεμελιωδών δικαιωμάτων υπερασπίσεως, ο παρών κανονισμός θα πρέπει να ρυθμίζει το βάρος της αποδείξεως αναφορικά με τα άρθρα 81 και 82 της Συνθήκης [ΕΚ]. [...] Ο παρών κανονισμός δεν θίγει ούτε τους εθνικούς κανόνες περί των απαιτούμενων αποδεικτικών προτύπων ούτε την υποχρέωση των αρχών ανταγωνισμού και των δικαστηρίων των κρατών μελών να εξακριβώνουν τα

κρίσιμα πραγματικά περιστατικά μιας υποθέσεως, υπό τον όρο ότι οι εν λόγω κανόνες και υποχρεώσεις συνάδουν προς τις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου.»

- 4 Το άρθρο 2 του κανονισμού, τιτλοφορούμενο «Βάρος της αποδείξεως», ορίζει:

«Στο πλαίσιο του συνόλου των εθνικών και των κοινοτικών διαδικασιών εφαρμογής των άρθρων 81 και 82 της Συνθήκης, η απόδειξη της παραβάσεως του άρθρου 81, παράγραφος 1, ή του άρθρου 82 της Συνθήκης βαρύνει το μέρος ή την αρχή που [επικαλείται] την παράβαση. [...]».

- 5 Το άρθρο 3, παράγραφοι 1 και 2, του κανονισμού προβλέπει:

«1. Οσάκις οι αρχές ανταγωνισμού των κρατών μελών ή τα εθνικά δικαστήρια εφαρμόζουν την εθνική νομοθεσία ανταγωνισμού σε συμφωνίες, αποφάσεις ενώσεων επιχειρήσεων ή εναρμονισμένες πρακτικές κατά την έννοια του άρθρου 81, παράγραφος 1, της Συνθήκης, οι οποίες είναι πιθανόν να επηρεάσουν το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών κατά την έννοια της διατάξεως αυτής, εφαρμόζουν επίσης το άρθρο 81 της Συνθήκης στις εν λόγω συμφωνίες, αποφάσεις ή εναρμονισμένες πρακτικές. [...]».

2. Η εφαρμογή της εθνικής νομοθεσίας ανταγωνισμού δεν επιτρέπεται να έχει ως αποτέλεσμα την απαγόρευση συμφωνιών, αποφάσεων ενώσεων επιχειρήσεων ή εναρμονισμένων πρακτικών οι οποίες είναι πιθανόν να επηρεάσουν το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών, αλλά οι οποίες δεν περιορίζουν τον ανταγωνισμό κατά την έννοια του άρθρου 81 παράγραφος 1, της Συνθήκης [...]».

Η εθνική κανονιστική ρύθμιση

- 6 Κατά το άρθρο 1, στοιχείο h, του Mw, ως «εναρμονισμένη πρακτική» νοείται κάθε εναρμονισμένη πρακτική κατά την έννοια του άρθρου 81, παράγραφος 1, ΕΚ.
- 7 Σύμφωνα με το άρθρο 6, παράγραφος 1, του Mw, απαγορεύονται όλες οι συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων, όλες οι αποφάσεις ενώσεων επιχειρήσεων και όλες οι εναρμονισμένες πρακτικές που έχουν ως αντικείμενο ή ως αποτέλεσμα την παρεμπόδιση, τον περιορισμό ή τη νόθευση του ανταγωνισμού στο σύνολο ή σε τμήμα της ολλανδικής αγοράς.
- 8 Κατά το άρθρο 88 του Mw, η NMa έχει την εξουσία να εφαρμόζει το άρθρο 81 ΕΚ.

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

Το ιστορικό της διαφοράς της κύριας δίκης

- 9 Όπως προκύπτει από την απόφαση περί παραπομπής, οι εκπρόσωποι των επιχειρηματιών που παρέχουν υπηρεσίες κινητής τηλεφωνίας στην ολλανδική αγορά πραγματοποίησαν σύσκεψη στις 13 Ιουνίου 2001.
- 10 Κατά τον κρίσιμο χρόνο, πέντε επιχειρηματίες, και συγκεκριμένα οι Ben Nederland BV (στο εξής: Ben, νυν T-Mobile), KPN, Dutchtone NV (στο εξής: Dutchtone, νυν Orange), Libertel-Vodafone NV (στο εξής: Libertel-Vodafone, νυν Vodafone) και Telfort Mobiel BV [η οποία μετονομάστηκε σε O2 (Netherlands) BV, στο εξής: O2 (Netherlands), νυν Telfort]. Το 2001, τα μερίδια των εν λόγω πέντε επιχειρήσεων στην αγορά ανέρχονταν σε 10,6%, 42,1%, 9,7%, 26,1% και 11,4% αντιστοίχως. Δεν

πιθανολογούνταν η δημιουργία ενός έκτου δικτύου κινητής τηλεφωνίας δεδομένου ότι δεν χορηγούνταν καμία νέα άδεια. Έτσι, η πρόσβαση στην αγορά των υπηρεσιών κινητής τηλεφωνίας ήταν δυνατή μόνο μέσω της συνάψεως συμβάσεως με ένα ή περισσότερους από τους εν λόγω πέντε επιχειρηματίες.

- 11 Οι προσφερόμενες υπηρεσίες κινητής τηλεφωνίας υποδιαιρούνται σε προκαταβαλλόμενα πάγια ποσά και σε συνδρομές. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα των προκαταβαλλόμενων πάγιων ποσών έγκειται στο ότι ο πελάτης καταβάλλει εκ των προτέρων την τιμή των κλήσεων του. Πράγματι, αγοράζοντας μία προπληρωμένη ή επαναφορτιζόμενη κάρτα, πιστώνεται με συγκεκριμένο χρόνο κλήσεων τις οποίες μπορεί να πραγματοποιήσει. Αντιθέτως, οι συνδρομές έχουν ως χαρακτηριστικό γνώρισμα ότι τα λεπτά των κλήσεων για συγκεκριμένη χρονική περίοδο χρεώνονται εκ των υστέρων στον πελάτη, ο οποίος καταβάλλει επιπλέον πάγιο τέλος βάσεως στο οποίο περιλαμβάνεται ενδεχομένως και πίστωση λεπτών κλήσεων.

- 12 Στις 13 Ιουνίου 2001 πραγματοποιήθηκε σύσκεψη των εκπροσώπων των επιχειρηματιών που παρέχουν υπηρεσίες κινητής τηλεφωνίας στην ολλανδική αγορά. Η σύσκεψη αυτή αφορούσε, μεταξύ άλλων, τη μείωση των πάγιων αμοιβών των μεταπρατών για τις συνδρομές από 1ης Σεπτεμβρίου 2001 ή περί την ημερομηνία αυτή. Όπως προκύπτει από την απόφαση περί παραπομπής, οι συμμετέχοντες στην εν λόγω σύσκεψη αναφέρθηκαν και σε ορισμένες εμπιστευτικής φύσεως πληροφορίες.

- 13 Με απόφαση της 30ής Δεκεμβρίου 2002, ο NMa διαπίστωσε ότι οι Ben, Dutchtone, KPN, O2 (Netherlands) και Libertel-Vodafone είχαν συνάψει μεταξύ τους συμφωνία ή είχαν εναρμονίσει τις πρακτικές τους. Εκτιμώντας ότι οι πρακτικές αυτές περιόριζαν αισθητά τον ανταγωνισμό και ως εκ τούτου απαγορεύονταν από το άρθρο 6, παράγραφος 1, του Mw, η NMa επέβαλε πρόστιμα στις συγκεκριμένες επιχειρήσεις.

- 14 Οι οικείες επιχειρήσεις υπέβαλαν ένσταση κατά της απόφασης του ΝΜα.
- 15 Με απόφαση της 27ης Σεπτεμβρίου 2004, η ΝΜα αναγνώρισε ότι οι προβληθέντες από τις T-Mobile, KPN, Orange, Libertel-Vodafone και O2 (Netherlands) ισχυρισμοί ήταν εν μέρει βάσιμοι αλλ' ότι οι περιγραφόμενες στην απόφαση της 30ής Δεκεμβρίου 2002 πρακτικές παραβίαζαν όχι μόνον το άρθρο 6 του Μw, αλλά και το άρθρο 81, παράγραφος 1, ΕΚ. Κατόπιν αυτού, η ΝΜα δεν ανακάλεσε κανένα από τα επιβληθέντα στις εν λόγω εταιρίες πρόστιμα αλλά μείωσε το ύψος τους.
- 16 Οι T-Mobile, KPN, Orange, Vodafone και Telfort άσκησαν ενώπιον του Rechtbank te Rotterdam προσφυγή κατά της απόφασης της 27ης Σεπτεμβρίου 2004. Με απόφαση της 13ης Ιουλίου 2006, το Rechtbank te Rotterdam ακύρωσε την απόφαση και ανέπεμψε την υπόθεση στην ΝΜα προκειμένου να αποφανθεί εκ νέου.
- 17 Οι T-Mobile, KPN, Orange, Vodafone (στο εξής, από κοινού: ενδιαφερόμενοι επιχειρηματίες) και η ΝΜα άσκησαν έφεση κατά της εν λόγω απόφασης ενώπιον του College van Beroep voor het bedrijfsleven, το οποίο οφείλει να κρίνει αν ερμηνεύθηκε ορθώς, υπό το φως της πάγιας νομολογίας του Δικαστηρίου επί του θέματος, η έννοια της εναρμονισμένης πρακτικής.

Η θέση του αιτούντος δικαστηρίου

- 18 Το College van Beroep voor het bedrijfsleven εκτιμά ότι πρέπει να διευρευνηθεί, αφενός, αν η κοινοποίηση πληροφοριών επί των συνδρομών, κατά τη διάρκεια της συσχέψεως της 13ης Ιουνίου 2001, είχε ως αντικείμενο τον περιορισμό του ανταγωνισμού και αν ορθώς η ΝΜα παρέλειψε να εξετάσει τις επιπτώσεις της εναρμονισμένης πρακτικής και, αφετέρου, αν υφίσταται αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της συγκεκριμένης συνεννοήσεως και της συμπεριφοράς των οικείων επιχειρήσεων επί της αγοράς.

- 19 Κατ' αρχάς, το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει ότι στο πλαίσιο της κύριας δίκης η εναρμονισμένη πρακτική δεν αφορά ούτε τις εφαρμοστέες από ενδιαφερόμενους επιχειρηματίες τιμές καταναλωτή ούτε τους τιμοκαταλόγους συνδρομών για τις οποίες οι εν λόγω επιχειρηματίες χρεώνουν τους τελικούς καταναλωτές. Αφορά στην πραγματικότητα την αμοιβή που προτίθενται να καταβάλουν για τις εκ μέρους των μεταπρατών και για λογαριασμό τους παρεχόμενες υπηρεσίες. Επομένως, το αιτούν δικαστήριο υπογραμμίζει ότι η εναρμονισμένη πρακτική δεν μπορεί να εκληφθεί ως έχουσα ευθέως ως αποτέλεσμα τον καθορισμό των τιμών των συνδρομών στη λιανική αγορά.
- 20 Ακολούθως, το *College van Beroep voor het bedrijfsleven* διευκρινίζει ότι διατηρεί επιφυλάξεις επί του αν η εναρμονισμένη πρακτική των οικείων επιχειρηματιών, η οποία αφορά τις χορηγούμενες αμοιβές στους μεταπράτες για τη σύναψη συνδρομών, μπορεί να εκληφθεί ως έχουσα ως αντικείμενο την παρεμπόδιση, τον περιορισμό ή τη νόθευση του ανταγωνισμού κατά την έννοια του άρθρου 81, παράγραφος 1, ΕΚ. Συγκεκριμένα, εκτιμά ότι η επί του ανταγωνισμού νομολογία του Δικαστηρίου θα μπορούσε να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι συμφωνία ή εναρμονισμένη πρακτική σκοπεί στον περιορισμό του ανταγωνισμού αν η πείρα καταδεικνύει ότι η εν λόγω συμφωνία ή πρακτική έχει πάντοτε ή σχεδόν πάντοτε ως αποτέλεσμα την παρεμπόδιση, τον περιορισμό ή τη νόθευση του ανταγωνισμού, ανεξαρτήτως των οικονομικών περιστάσεων. Κατά το αιτούν δικαστήριο, αυτό συμβαίνει οσάκις δεν αμφισβητούνται οι πραγματικές ζημιολογικές συνέπειες οι οποίες και πρόκειται να επέλθουν ανεξαρτήτως των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων της επίδικης αγοράς. Κατ' αυτό, επιβάλλεται, επομένως, πάντοτε να εξετάζονται τα αποτελέσματα μιας εναρμονισμένης πρακτικής ώστε να αποφεύγεται συγκεκριμένη συμπεριφορά να λογίζεται ως έχουσα περιοριστικό του ανταγωνισμού αντικείμενο, τη στιγμή κατά την οποία ενδέχεται να προκύψει ότι δεν είχε περιοριστικά αποτελέσματα.
- 21 Τέλος, όσον αφορά την αιτιώδη συνάφεια μεταξύ της συνεννόησης και της συμπεριφοράς των εν λόγω επιχειρηματιών στην αγορά, το αιτούν δικαστήριο διατηρεί επιφυλάξεις ως προς τη λυσιτέλεια του τεκμηρίου στο οποίο αναφέρονται οι αποφάσεις της 8ης Ιουλίου 1999, C-49/92 P, Επιτροπή κατά Anic Partecipazioni (Συλλογή 1999, σ. I-4125), και C-199/92 P, Hüls κατά Επιτροπής (Συλλογή 1999, σ. I-4287), σύμφωνα με το οποίο τεκμήριο, υπό την επιφύλαξη της προσκομίσεως αποδείξεως περί του αντιθέτου η οποία βαρύνει τους ενδιαφερόμενους επιχειρηματίες, οι μετέχουσες στη συνεννόηση επιχειρήσεις οι οποίες εξακολουθούν να δραστηριοποιούνται στην αγορά λαμβάνουν υπόψη πληροφορίες ανταλλαγείσες με τους ανταγωνιστές τους προκειμένου να καθορίζουν τη συμπεριφορά τους στην αγορά. Τούτο θα συνέβαινε κατά μείζονα λόγο αν η συνεννόηση χωρεί σε τακτά διαστήματα κατά τη διάρκεια μακράς περιόδου. Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν, δυνάμει του κοινοτικού δικαίου, οφείλει να εφαρμόσει το συγκεκριμένο τεκμήριο παρά την ύπαρξη

διαφορετικών εθνικών διατάξεων περί αποδείξεων και αν το τεκμήριο αυτό εφαρμόζεται σε καταστάσεις όπου μία και μόνο σύσκεψη εκλαμβάνεται ως θεμέλιο της συνεννοήσεως.

22 Υπό τις περιστάσεις αυτές, το College van Beroep voor het bedrijfsleven ανέστειλε τη δίκη και υπέβαλε στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

- «1) Ποια κριτήρια πρέπει να χρησιμοποιούνται κατά την εφαρμογή του άρθρου 81, παράγραφος 1, ΕΚ στο πλαίσιο της εκτιμήσεως αν μια εναρμονισμένη πρακτική αποσκοπεί στην παρεμπόδιση, τον περιορισμό ή τη νόθευση του ανταγωνισμού εντός της κοινής αγοράς;

- 2) Έχει το άρθρο 81 ΕΚ την έννοια ότι, κατά την εφαρμογή αυτής της διατάξεως από το εθνικό δικαστήριο, η απόδειξη της αιτιώδους συναφείας μεταξύ εναρμονισμένης πρακτικής και συμπεριφοράς στην αγορά πρέπει να προσκομίζεται και να εκτιμάται σύμφωνα με τους κανόνες του εθνικού δικαίου, υπό την προϋπόθεση, αφενός, ότι οι κανόνες αυτοί δεν είναι λιγότερο ευνοϊκοί από εκείνους που αφορούν παρόμοια ένδικα βοηθήματα της εσωτερικής έννομης τάξεως και, αφετέρου, ότι δεν καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που χορηγεί η κοινοτική έννομη τάξη;

- 3) Ισχύει πάντοτε, κατά την εφαρμογή της εννοίας της εναρμονισμένης πρακτικής κατά το άρθρο 81 ΕΚ, το τεκμήριο της αιτιώδους συναφείας μεταξύ εναρμονίσεως και συμπεριφοράς στην αγορά, όταν επίσης η εναρμόνιση πραγματοποιήθηκε άπαξ, η δε επιχείρηση που συμμετέχει στην εναρμόνιση εξακολουθεί να είναι ενεργός στην αγορά ή ισχύει μόνο στις περιπτώσεις κατά τις οποίες η εναρμόνιση γίνεται σε τακτά διαστήματα και επί μακρά χρονική περίοδο;»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων*Επί του πρώτου ερωτήματος*

- 23 Προκαταρκτικώς, υπογραμμίζεται ότι οι έννοιες «συμφωνία», «αποφάσεις ενώσεων επιχειρήσεων» και «εναρμονισμένη πρακτική» καταλαμβάνουν, από υποκειμενική έποψη, μορφές συμπαιγνίας που μοιράζονται την ίδια φύση και διακρίνονται μόνον ως προς την ένταση και τις μορφές υπό τις οποίες αυτές εκδηλώνονται (βλ., συναφώς, προπαρατεθείσα απόφαση Επιτροπή κατά Anic Partecipazioni, σκέψη 131).
- 24 Επομένως, όπως υπογράμμισε κατ' ουσίαν η γενική εισαγγελέας στο σημείο 38 των προτάσεών της, τα συναγόμενα από τη νομολογία του Δικαστηρίου κριτήρια για την εκτίμηση του αν συγκεκριμένη συμπεριφορά έχει ως αντικείμενο ή ως αποτέλεσμα την παρεμπόδιση, τον περιορισμό ή τη νόθευση του ανταγωνισμού εφαρμόζονται ανεξάρτητα αν πρόκειται για συμφωνία, για απόφαση ή για εναρμονισμένη πρακτική.
- 25 Συναφώς, πρέπει να τονιστεί ότι το Δικαστήριο έχει ήδη παράσχει ορισμένο αριθμό κριτηρίων ικανών να επιτρέψουν την εκτίμηση αν συμφωνία, απόφαση ή εναρμονισμένη πρακτική εμφανίζουν χαρακτήρα στρεφόμενο κατά του ανταγωνισμού.
- 26 Όσον αφορά τον ορισμό της εναρμονισμένης πρακτικής, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι παρόμοια πρακτική αφορά μορφή συντονισμού μεταξύ επιχειρήσεων η οποία, χωρίς να έχει φθάσει μέχρι του σημείου της συνάψεως κατά κυριολεξία συμβάσεως, αντικαθιστά τους εκ του ανταγωνισμού κινδύνους με μεταξύ τους συνεργασία στην πράξη (βλ. αποφάσεις της 16ης Δεκεμβρίου 1975, 40/73 έως 48/73, 50/73, 54/73 έως 56/73, 111/73, 113/73 και 114/73, Suiker Unie κ.λπ. κατά Επιτροπής, Συλλογή τόμος 1975, σ. 507, σκέψη 26, και της 31ης Μαρτίου 1993, C-89/85, C-104/85, C-114/85, C-116/85, C-117/85 και C-125/85 έως C-129/85, Ahlström Osakeyhtiö κ.λπ. κατά Επιτροπής Συλλογή 1993, σ. I-1307, σκέψη 63).

- 27 Προκειμένου να κριθεί ο στρεφόμενος κατά του ανταγωνισμού χαρακτήρας μιας εναρμονισμένης πρακτικής, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη μεταξύ άλλων οι αντικειμενικοί σκοποί που αυτή επιδιώκει καθώς και η οικονομική και νομική συγκυρία στην οποία αυτή εντάσσεται (βλ., συναφώς, αποφάσεις της 8ης Νοεμβρίου 1983, 96/82 à 102/82, 104/82, 105/82, 108/82 και 110/82, IAZ International Belgium κ.λπ. κατά Επιτροπής, Συλλογή 1983, σ. 3369, σκέψη 25, καθώς και της 20ής Νοεμβρίου 2008, C-209/07, Beef Industry Development Society και Barry Brothers, μη δημοσιευθείσα ακόμη στη Συλλογή, σκέψεις 16 και 21). Επιπλέον, μολονότι η πρόθεση των μερών δεν συνιστά στοιχείο αναγκαίο για τον προσδιορισμό του περιοριστικού χαρακτήρα μιας εναρμονισμένης πρακτικής, ουδόλως απαγορεύεται στην Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ή στα κοινοτικά δικαιοδοτικά όργανα να την λάβουν υπόψη (βλ., συναφώς, προπαρατεθείσα απόφαση IAZ International Belgium κ.λπ. κατά Επιτροπής, σκέψεις 23 έως 25).
- 28 Όσον αφορά την οριοθέτηση μεταξύ των εχουσών στρεφόμενο κατά του ανταγωνισμού εναρμονισμένων πρακτικών αντικείμενο και όσων έχουν στρεφόμενο κατά του ανταγωνισμού αποτέλεσμα, πρόκειται για μη σωρευτικές αλλά διαζευκτικές προϋποθέσεις για την εκτίμηση του αν πρακτική εμπίπτει στην απαγόρευση του άρθρου 81, παράγραφος 1, ΕΚ. Κατά παγίως ακολουθούμενη νομολογία από της αποφάσεως της 30ής Ιουνίου 1966, 56/65, LTM (Συλλογή τόμος 1965-1968, σ. 313, συγκεκριμένα σ. 321), ο διαζευκτικός χαρακτήρας αυτής της προϋποθέσεως, η οποία εκφράζεται με τη χρήση του συνδέσμου «ή», επιβάλλει καταρχάς να εξεταστεί το αντικείμενο της συμφωνίας, λαμβανομένου υπόψη του οικονομικού πλαισίου εντός του οποίου εντάσσεται. Αν πάντως από την ανάλυση του περιεχομένου της οικείας εναρμονισμένης πρακτικής δεν προκύψει ότι είναι αρκούντως επιζήμια για τον ανταγωνισμό, πρέπει να εξεταστούν τα αποτελέσματά της, προς επιβολή δε της απαγορεύσεως πρέπει να συντρέχουν στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι πράγματι ο ανταγωνισμός είτε παρεμποδίστηκε είτε περιορίστηκε είτε νοθεύθηκε αισθητά (βλ., συναφώς, προπαρατεθείσα απόφαση Beef Industry Development Society και Barry Brothers, σκέψη 15).
- 29 Επιπλέον, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι, προκειμένου να εκτιμηθεί αν εναρμονισμένη πρακτική απαγορεύεται από το άρθρο 81, παράγραφος 1, ΕΚ, παρέλκει η εκτίμηση των συγκεκριμένων αποτελεσμάτων της όταν προκύπτει ότι η συμφωνία αυτή έχει ως αντικείμενο την παρεμπόδιση, τον περιορισμό ή τη νόθευση του ανταγωνισμού εντός της κοινής αγοράς (βλ., συναφώς, αποφάσεις της 13ης Ιουλίου 1966, 56/64 και 58/64, Consten και Grundig κατά Επιτροπής, Συλλογή τόμος 1965-1968, σ. 363, της 21ης Σεπτεμβρίου 2006, C-105/04 P, Nederlandse Federatieve Vereniging voor de Groothandel op Elektrotechnisch Gebied κατά Επιτροπής, Συλλογή 2006, σ. I-8725,

σκέψη 125, καθώς και προπαρατεθείσα απόφαση, σκέψη 16). Η διάκριση μεταξύ «παραβάσεων λόγω του αντικειμένου» της συμφωνίας και «παραβάσεων λόγω των αποτελεσμάτων» αυτής εξηγείται από το ότι ορισμένες μορφές συμπράξεως μεταξύ επιχειρήσεων μπορούν να θεωρηθούν, ως εκ της φύσεώς τους, ως παραβλάπτουσες την ορθή λειτουργία του ανταγωνισμού (βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Beef Industry Development Society και Barry Brothers, σκέψη 17).

30 Υπό τις περιστάσεις αυτές, σε αντίθεση προς όσα εκτιμά το αιτούν δικαστήριο, δεν απαιτείται η εξέταση των αποτελεσμάτων μιας εναρμονισμένης πρακτικής εφόσον αποδεικνύεται το στρεφόμενο κατά του ανταγωνισμού αντικείμενό της.

31 Όσον αφορά την εκτίμηση του στρεφόμενου κατά του ανταγωνισμού αντικειμένου μιας εναρμονισμένης πρακτικής, όπως η επίδικη στο πλαίσιο της κύριας δίκης, επιβάλλεται η υπόμνηση, πρώτον, όπως τόνισε και η γενική εισαγγελέας στο σημείο 46 των προτάσεών της, ότι, για να έχει ένα στρεφόμενο κατά του ανταγωνισμού αντικείμενο, αρκεί η εναρμονισμένη πρακτική να είναι ικανή να επαχθεί αρνητικά για τον ανταγωνισμό αποτελέσματα. Με άλλους λόγους, οφείλει απλώς να είναι εν τοις πράγμασι ικανή, λαμβανομένου υπόψη του νομικού και οικονομικού πλαισίου εντός του οποίου εντάσσεται, να παρεμποδίσει, να περιορίσει ή να νοθεύσει τον ανταγωνισμό εντός της κοινής αγοράς. Το ερώτημα αν και κατά πόσον παρόμοιο αποτέλεσμα παράγεται όντως δεν μπορεί να έχει σημασία παρά μόνο για τον υπολογισμό του ύψους των προστίμων και την αποτίμηση των δικαιωμάτων αποζημιώσεως.

32 Δεύτερον, όσον αφορά τις ανταλλαγείσες μεταξύ ανταγωνιστών πληροφορίες, υπενθυμίζεται ότι τα κριτήρια συντονισμού και συνεργασίας τα οποία αποτελούν συστατικά στοιχεία μιας εναρμονισμένης πρακτικής πρέπει να νοούνται υπό το φως της αντιλήψεως που είναι συνυφασμένη με τις σχετικές προς τον ανταγωνισμό διατάξεις της Συνθήκης, σύμφωνα με την οποία αντίληψη κάθε επιχειρηματίας πρέπει να καθορίζει κατά τρόπο αυτόνομο την πολιτική που προτιμάται να ακολουθήσει στην κοινή αγορά (βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Suiker Unie κ.λπ. κατά Επιτροπής, σκέψη 173, απόφαση της 14ης Ιουλίου 1981, 172/80, Züchner, Συλλογή 1981, σ. 2021, σκέψη 13, προπαρατεθείσα απόφαση Ahlström Osakeyhtiö κ.λπ. κατά Επιτροπής, σκέψη 63, και απόφαση της 28ης Μαΐου 1998, C-7/95 P, Deere κατά Επιτροπής, Συλλογή 1998, I-3111, σκέψη 86).

- 33 Ναι μεν η εν λόγω απαιτούμενη αυτονομία δεν αποκλείει το δικαίωμα των επιχειρηματιών να προσαρμίζονται επιτηδείως στη διαπιστούμενη ή αναμενόμενη συμπεριφορά των ανταγωνιστών τους, πλην όμως, απαγορεύει αυστηρώς κάθε άμεση ή έμμεση επαφή μεταξύ των επιχειρηματιών αυτών, η οποία θα ήταν ικανή είτε να επηρεάσει τη συμπεριφορά ενός υπαρκτού ή δυνητικού ανταγωνιστή στην αγορά, είτε να αποκαλύψει σε έναν τέτοιο ανταγωνιστή τη συμπεριφορά που προτίθενται να ακολουθήσουν έναντι αυτού, οσάκις οι εν λόγω επαφές έχουν ως αντικείμενο ή ως αποτέλεσμα τη δημιουργία συνθηκών ανταγωνισμού μη ανταποκρινόμενων στις κανονικές συνθήκες της επίδικης αγοράς, λαμβανομένων υπόψη της φύσεως των προϊόντων ή των παρεχόμενων υπηρεσιών, της σπουδαιότητας και του αριθμού των επιχειρήσεων και του όγκου της συγκεκριμένης αγοράς (βλ., συναφώς, προπαρατεθείσες αποφάσεις *Suiker Unie* κ.λπ. κατά Επιτροπής, σκέψη 174, *Züchner*, σκέψη 14, και *Deere* κατά Επιτροπής, σκέψη 87).
- 34 Υπό την έννοια αυτή, το Δικαστήριο έχει κρίνει, στις σκέψεις 88 επ. της προπαρατεθείσας απόφασης *Deere* κατά Επιτροπής, ότι, σε oligοπωλιακή αγορά υψηλής συγκεντρώσεως, όπως η επίμαχη, η ανταλλαγή πληροφοριών είναι ικανή να παράσχει στις επιχειρήσεις τη δυνατότητα να λάβουν γνώση των θέσεων επί της αγοράς και της εμπορικής στρατηγικής των ανταγωνιστών τους και κατά τούτο να νοθεύσουν αισθητά τον ανταγωνισμό μεταξύ των επιχειρηματιών.
- 35 Εξ αυτού έπεται ότι η ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ ανταγωνιστών αντίκειται ενδεχομένως στους κανόνες περί ανταγωνισμού οσάκις μετριάζει ή εξαλείφει τον βαθμό αβεβαιότητας ως προς τη λειτουργία της αγοράς με αποτέλεσμα περιορισμό του ανταγωνισμού μεταξύ των επιχειρήσεων (βλ. προπαρατεθείσα απόφαση *Deere* κατά Επιτροπής, σκέψη 90, και απόφαση της 2ας Οκτωβρίου 2003, C-194/99 P, *Thyssen Stahl* κατά Επιτροπής, Συλλογή 2003, σ. I-10821, σκέψη 81).
- 36 Τρίτον, όσον αφορά τη δυνατότητα να θεωρηθεί ότι εναρμονισμένη πρακτική έχουσα στρεφόμενο κατά του ανταγωνισμού αντικείμενο, μολοντί δεν συνδέεται ευθέως με τις τιμές καταναλωτή, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η διατύπωση του άρθρου 81,

παράγραφος 1, ΕΚ δεν επιτρέπει να εκληφθεί ότι απαγορεύονται μόνον οι εναρμονισμένες πρακτικές που έχουν άμεσο αποτέλεσμα επί της τιμής που καταβάλλουν οι τελικοί καταναλωτές.

- 37 Αντιθέτως, όπως προκύπτει από το άρθρο 81, παράγραφος 1, στοιχείο α', ΕΚ, εναρμονισμένη πρακτική μπορεί να έχει στρεφόμενο κατά του ανταγωνισμού αντικείμενο αν συνίσταται «στον άμεσο ή έμμεσο καθορισμό των τιμών αγοράς ή πωλήσεως ή άλλων όρων συναλλαγής». Στην υπόθεση της κύριας δίκης, όπως υποστήριξε η Ολλανδική Κυβέρνηση με τις γραπτές παρατηρήσεις της, παρίσταται ότι, για τους συνδρομητές, οι αμοιβές των μεταπρατών είναι στοιχεία αποφασιστικής σημασίας για τον καθορισμό της τιμής την οποία καταβάλλει ο τελικός καταναλωτής.
- 38 Εν πάση περιπτώσει, όπως υπογράμμισε η γενική εισαγγελέας στο σημείο 58 των προτάσεών της, το άρθρο 81 ΕΚ σκοπεί, όπως και οι λοιποί κανόνες ανταγωνισμού της Συνθήκης, στην προστασία όχι αποκλειστικά των άμεσων συμφερόντων των ανταγωνιστών ή των καταναλωτών αλλά της δομής της αγοράς και με τον τρόπο αυτό του ίδιου του ανταγωνισμού.
- 39 Ως εκ τούτου, σε αντίθεση προς ό,τι εκτιμά προφανώς το αιτούν δικαστήριο, η διαπίστωση του υποστατού του στρεφόμενου κατά του ανταγωνισμού αντικειμένου μιας εναρμονισμένης πρακτικής δεν μπορεί να εξαρτάται από τη διαπίστωση της υπάρξεως άμεσου δεσμού μεταξύ αυτής και των τιμών καταναλωτή.
- 40 Τέταρτον, όσον αφορά το επιχείρημα της Vodafone ότι η επίδικη στο πλαίσιο της κύριας δίκης εναρμονισμένη πρακτική δεν μπορεί να έχει ως αντικείμενο τον περιορισμό του ανταγωνισμού καθόσον οι πάγιες αμοιβές των μεταπρατών θα έπρεπε, εν πάση περιπτώσει, να μειωθούν λόγω των όρων της αγοράς, ασφαλώς, όπως προκύπτει από τη σκέψη 33 της παρούσας αποφάσεως, η απαιτούμενη αυτονομία των επιχειρηματιών δεν αποκλείει το δικαίωμα τους να προσαρμόζονται επιτηδείως στη διαπιστούμενη ή αναμενόμενη συμπεριφορά των ανταγωνιστών τους.

- 41 Πάντως, όπως υπογράμμισε η γενική εισαγγελέας στα σημεία 66 έως 68 των προτάσεων της, καίτοι μία παράλληλη συμπεριφορά ανταγωνιστικών επιχειρήσεων δεν οφείλεται κατ' ανάγκη σε αντικείμενη στον ανταγωνισμό συνεννόηση, πρέπει να θεωρηθεί ότι έχει στρεφόμενο κατά του ανταγωνισμού αντικείμενο τυχόν ανταλλαγή πληροφοριών δυνάμενη να εξαλείψει τις αβεβαιότητες που διακατέχουν τους ενδιαφερομένους ως προς την ημερομηνία, το εύρος και τις λεπτομέρειες της προσαρμογής που η ενδιαφερόμενη επιχείρηση οφείλει να θέσει σε εφαρμογή, συμπεριλαμβανομένης της περιπτώσεως, όπως στην υπόθεση της κύριας δίκης, όπου η προσαρμογή αφορά τη μείωση της πάγιας προμηθείας των μεταπρατών.
- 42 Εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να ελέγξει αν, στο πλαίσιο της διαφοράς της κύριας δίκης, οι ανταλλαγείσες πληροφορίες κατά τη σύσκεψη της 13ης Ιουνίου 2001 ήσαν ικανές να εξαλείψουν παρόμοιες αβεβαιότητες.
- 43 Υπό το φως του συνόλου των προηγηθεισών σκέψεων, στο πρώτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι εναρμονισμένη πρακτική έχει στρεφόμενο κατά του ανταγωνισμού αντικείμενο, κατά την έννοια του άρθρου 81, παράγραφος 1, ΕΚ, οσάκις, λόγω του περιεχομένου της και του σκοπού της και λαμβανομένης υπόψη της νομικής και οικονομικής συγκυρίας στην οποία αυτή εντάσσεται, είναι συγκεκριμένα ικανή να παρεμποδίσει, να περιορίσει ή να νοθεύσει τον ανταγωνισμό εντός της κοινής αγοράς. Δεν απαιτείται η εν τοις πράγμασι παρεμπόδιση, ο περιορισμός ή η νόθευση του ανταγωνισμού ούτε το να υφίσταται άμεσος σύνδεσμος μεταξύ της οικείας εναρμονισμένης πρακτικής και των τιμών καταναλωτή. Η ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ ανταγωνιστών επιδιώκει στρεφόμενο κατά του ανταγωνισμού αντικείμενο οσάκις είναι ικανή να εξαλείψει τις αβεβαιότητες ως προς τη μελετώμενη από τις οικείες επιχειρήσεις συμπεριφορά.

Επί του δευτέρου ερωτήματος

- 44 Με το δεύτερο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ερωτά κατ' ουσίαν αν, στο πλαίσιο της εξετάσεως της αιτιώδους συναφείας μεταξύ της συνεννοήσεως και της συμπεριφοράς στην αγορά των συμμετεχουσών σε αυτήν επιχειρήσεων, συναφείας η

οποία απαιτείται προκειμένου να καταδειχθεί η ύπαρξη εναρμονισμένης πρακτικής κατά την έννοια του άρθρου 81, παράγραφος 1, ΕΚ, ο εθνικός δικαστής οφείλει να εφαρμόσει το τεκμήριο αιτιώδους συναφείας, όπως αυτό παρατίθεται με τη νομολογία του Δικαστηρίου και σύμφωνα με το οποίο οι επιχειρήσεις αυτές, ενόσω εξακολουθούν να δραστηριοποιούνται στην αγορά, λαμβάνουν υπόψη τις ανταλλαγίσεις πληροφοριών με τους ανταγωνιστές τους, ή αν μπορεί να εφαρμόσει τους κανόνες του εθνικού δικαίου σχετικά με το βάρος της αποδείξεως.

45 Όπως υπογράμμισε η γενική εισαγγελέας στο σημείο 76 των προτάσεών της, το ερώτημα αυτό σκοπεί στο να καταδειχθεί αν το τεκμήριο που εφαρμόζουν τα κοινοτικά δικαιοδοτικά όργανα επιβάλλεται και στις εθνικές αρχές και στα εθνικά δικαστήρια όταν εφαρμόζουν το άρθρο 81, παράγραφος 1, ΕΚ.

46 Κατά το αιτούν δικαστήριο, αν το συγκεκριμένο τεκμήριο εμπεριέχεται στην έννοια της εναρμονισμένης πρακτικής κατά το άρθρο 81, παράγραφος 1, ΕΚ, ο εθνικός δικαστής οφείλει να το εφαρμόσει. Αντιθέτως, υποστηρίζει ότι, αν το εν λόγω τεκμήριο έπρεπε να εκληφθεί ως δικονομικός κανόνας, θα ήταν θεμιτό ο εθνικός δικαστής να μην τον εφαρμόζει δυνάμει της αρχής της δικονομικής αυτοτελείας των κρατών μελών.

47 Οι T-Mobile, KPN, Vodafone παρατηρούν ότι κανένα στοιχείο αντλούμενο από το άρθρο 81 ΕΚ ή από τη νομολογία του Δικαστηρίου δεν επιτρέπει να υποστηριχθεί το συμπέρασμα ότι το τεκμήριο περί αιτιώδους συναφείας αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της κατά το άρθρο 81, παράγραφος 1, ΕΚ εννοίας της εναρμονισμένης πρακτικής. Κατόπιν αυτού, θεωρούν ότι, σύμφωνα με πάγια νομολογία, ελλείψει κοινοτικής ρυθμίσεως, απόκειται στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους να ορίσει τα αρμόδια δικαστήρια και να θεσπίσει τους δικονομικούς κανόνες ασκήσεως των ενδίκων βοηθημάτων που αποσκοπούν στην κατοχύρωση της προστασίας των δικαιωμάτων τα οποία οι ιδιώτες αντλούν από το κοινοτικό δίκαιο, υπό την προϋπόθεση, αφενός, ότι οι κανόνες αυτοί δεν είναι λιγότερο ευνοϊκοί από εκείνους που αφορούν παρόμοια ένδικα βοηθήματα της εσωτερικής έννομης τάξεως (αρχή της ισοδυναμίας) και, αφετέρου, ότι δεν καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που χορηγεί η κοινοτική έννομη τάξη (αρχή της αποτελεσματικότητας).

- 48 Αντιθέτως, η Ολλανδική Κυβέρνηση και η Επιτροπή θεωρούν ότι το τεκμήριο περί αιτιώδους συναφείας θεσπίστηκε ως συνιστώσα της εννοίας περί εναρμονισμένης πρακτικής κατά το άρθρο 81, παράγραφος 1, ΕΚ και όχι ως ανεξάρτητος της εν λόγω εννοίας δικονομικός κανόνας, οπότε το σχετικό τεκμήριο επιβάλλεται και στα εθνικά δικαιοδοτικά όργανα.
- 49 Συναφώς, επιβάλλεται ευθύς εξαρχής η υπόμνηση ότι το άρθρο 81 ΕΚ, αφενός, παράγει άμεσα αποτελέσματα στις μεταξύ των ιδιωτών σχέσεις και γεννά δικαιώματα υπέρ των υποκειμένων δικαίου τα οποία τα εθνικά δικαιοδοτικά όργανα οφείλουν να προστατεύουν και, αφετέρου, αποτελεί διάταξη δημόσιας τάξεως, απαραίτητη για την εκπλήρωση των αποστολών που έχουν ανατεθεί στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, την οποία διάταξη οφείλουν να εφαρμόζουν αυτεπαγγέλτως τα εθνικά δικαστήρια (βλ., συναφώς, αποφάσεις της 1ης Ιουνίου 1999, C-126/97, *Eco Swiss*, Συλλογή 1999, σ. I-3055, σκέψεις 36 και 39, και της 13ης Ιουλίου 2006, C-295/04 έως C-298/04, *Manfredi* κ.λπ., Συλλογή 2006, σ. I-6619, σκέψεις 31 και 39).
- 50 Επομένως, κατά την εφαρμογή του άρθρου 81 ΕΚ, η ερμηνεία που έχει δοθεί από το Δικαστήριο είναι δεσμευτική για το σύνολο των εθνικών δικαστηρίων των κρατών μελών.
- 51 Όσον αφορά το διατυπωθέν από το Δικαστήριο, στο πλαίσιο της ερμηνείας του άρθρου 81, παράγραφος 1, ΕΚ, τεκμήριο περί αιτιώδους συναφείας, πρέπει, κατ' αρχάς, να υπομνηστεί ότι το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι, όπως προκύπτει από το γράμμα της διατάξεως αυτής, η έννοια της εναρμονισμένης πρακτικής συνεπάγεται, πέραν της συνεννόησεως μεταξύ των ενδιαφερόμενων επιχειρήσεων, συμπεριφορά στην αγορά συνακόλουθη προς τη συνεννόηση αυτή και σχέση αιτίου και αιτιατού μεταξύ των δύο αυτών στοιχείων. Ακολούθως, το Δικαστήριο εκτίμησε ότι, πάντως, πρέπει να τεκμαίρεται, υπό την επιφύλαξη της περί του αντιθέτου αποδείξεως η οποία βαρύνει τους ενδιαφερόμενους επιχειρηματίες, ότι όσες επιχειρήσεις μετέχουν στη διαβούλευση και εξακολουθούν να δραστηριοποιούνται στην αγορά λαμβάνουν υπόψη τις ανταλλαγείσες με τους ανταγωνιστές τους πληροφορίες προκειμένου να καθορίσουν τη συμπεριφορά τους στην αγορά. Τούτο ισχύει κατά μείζονα λόγο όταν η συνεννόηση γίνεται σε τακτά διαστήματα και επί μακρά χρονική περίοδο. Τέλος, το Δικαστήριο συνήγαγε ότι παρόμοια εναρμονισμένη πρακτική εμπίπτει στο άρθρο 81, παρά-

γραφος 1, ΕΚ, ακόμη και ελλείψει αποτελεσμάτων στρεφόμενων κατά του ανταγωνισμού στην αγορά (βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Hüls κατά Επιτροπής, σκέψεις 161 έως 163).

52 Υπό τις περιστάσεις αυτές, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι το τεκμήριο περί αιτιώδους συναφείας είναι απόρροια του άρθρου 81, παράγραφος 1, ΕΚ, όπως αυτό ερμηνεύθηκε από το Δικαστήριο, και ότι, συνεπώς, αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του εφαρμοστέου κοινοτικού δικαίου.

53 Υπό το φως των προηγηθεισών σκέψεων, στο δεύτερο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι, στο πλαίσιο της εξετάσεως της αιτιώδους συναφείας μεταξύ της συνεννοήσεως και της συμπεριφοράς στην αγορά των μετεχουσών σε αυτήν επιχειρήσεων, συναφείας η οποία απαιτείται προκειμένου να καταδειχθεί η ύπαρξη εναρμονισμένης πρακτικής κατά την έννοια του άρθρου 81, παράγραφος 1, ΕΚ, ο εθνικός δικαστής οφείλει, υπό την επιφύλαξη της περί του αντιθέτου αποδείξεως η οποία βαρύνει τις εν λόγω επιχειρήσεις, να εφαρμόσει το τεκμήριο περί αιτιώδους συναφείας, όπως αυτό εξαγγέλλεται με τη νομολογία του Δικαστηρίου, και σύμφωνα με το οποίο οι εν λόγω επιχειρήσεις, ενόσω εξακολουθούν να δραστηριοποιούνται στην αγορά αυτή, λαμβάνουν υπόψη τις ανταλλαγείσες με τους ανταγωνιστές τους πληροφορίες.

Επί του τρίτου ερωτήματος

54 Με το τρίτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ερωτά κατ' ουσίαν αν, για τους σκοπούς της εφαρμογής της εννοίας της εναρμονισμένης πρακτικής κατά το άρθρο 81, παράγραφος 1, ΕΚ, εφαρμόζεται εν πάση περιπτώσει το τεκμήριο της αιτιώδους συναφείας μεταξύ της συνεννοήσεως και της συμπεριφοράς των οικείων επιχειρήσεων στην αγορά, έστω και αν η συνεννόηση στηρίζεται απλώς σε μία σύσκεψη.

- 55 Οι T-Mobile, KPN και Vodafone θεωρούν κατ' ουσίαν ότι είναι αδύνατον από τις προμνησθείσες αποφάσεις Επιτροπή κατά Anic Partecipazioni και Hüls κατά Επιτροπής να συναχθεί ότι το τεκμήριο περί αιτιώδους συναφείας εφαρμόζεται σε όλες τις περιπτώσεις. Κατ' αυτές, η εφαρμογή του εν λόγω τεκμηρίου θα έπρεπε να παραμένει περιορισμένη στις περιπτώσεις κατά τις οποίες τα πραγματικά περιστατικά και οι περιστάσεις είναι πανομοιότυπα με εκείνα των εν λόγω αποφάσεων. Ισχυρίζονται κατ' ουσίαν ότι μόνο στην υποθετική περίπτωση κατά την οποία οι επιχειρήσεις συσκέπτονται τακτικά, παρ' όλον ότι γνωρίζουν ότι εμπιστευτικές πληροφορίες αντηλλάγησαν στα πλαίσια των προηγηθεισών συσκέψεων, μπορεί να συναχθεί ότι οι επιχειρήσεις αυτές ρύθμισαν τη συμπεριφορά τους στην αγορά στηριζόμενες στη συνεννόηση. Επιπλέον, εκτιμούν ότι θα ήταν παράλογο να θεωρηθεί ότι μια επιχείρηση μπορεί να στηρίζει τη συμπεριφορά της στην αγορά επί των ανταλλαγαισών στα πλαίσια μιας και μόνο συσκέψεως πληροφοριών, τούτο δε κατά μείζονα λόγο οσάκις η σύσκεψη επιδιώκει θεμιτό στόχο, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της κύριας δίκης.
- 56 Η Ολλανδική Κυβέρνηση και η Επιτροπή υποστηρίζουν, αντιθέτως, ότι, όπως προκύπτει σαφώς από τη νομολογία, ειδικότερα δε από τις προπαρατεθείσες αποφάσεις Επιτροπή κατά Anic Partecipazioni και Hüls κατά Επιτροπής, η τεκμαιρώμενη αιτιώδης συνάφεια δεν εξαρτάται από τον αριθμό των συσκέψεων που αποτέλεσαν τη βάση της συνεννόησης. Παρατηρούν ότι το εν λόγω τεκμήριο δικαιολογείται αν οι επαφές που έλαβαν χώρα είναι ικανές, λαμβάνοντας υπόψη την αλληλουχία τους, το περιεχόμενο και τη συχνότητά τους, να οδηγήσουν σε συντονισμό της συμπεριφοράς στην αγορά δυνάμενης να παρεμποδίσει, να περιορίσει ή να νοθεύσει τον ανταγωνισμό κατά την έννοια του άρθρου 81, παράγραφος 1, ΕΚ και αν, εκτός αυτού, οι ενδιαφερόμενες επιχειρήσεις παρέμειναν δραστήριες στην αγορά.
- 57 Κατά την Ολλανδική Κυβέρνηση, η υπόθεση της κύριας δίκης συνιστά απολύτως γλαφυρό παράδειγμα του γεγονότος ότι αρκεί μία και μόνο σύσκεψη για να συντρέχει συνεννόηση. Αφετέρου, η σύσκεψη της 13ης Ιουνίου 2001 παρέσχε στους οικείους επιχειρηματίες τη δυνατότητα να διαβουλευθούν σχετικά με τη μείωση των αμοιβών των μεταπρατών. Αφετέρου, η σύσκεψη αυτή παρέσχε επίσης τη δυνατότητα να εξαλειφθούν οι αβεβαιότητες ως προς το ποιος επιχειρηματίας θα μείωνε τις δαπάνες του περί προσλήψεων, πότε και σε ποιο βαθμό θα το έπραττε, καθώς και ως προς την προθεσμία εντός της οποίας οι λοιποί επιχειρηματίες θα ενεργούσαν με τον ίδιο τρόπο.
- 58 Συναφώς, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι, όπως προκύπτει από τη σκέψη 121 της προπαρατεθείσας αποφάσεως Επιτροπή κατά Anic Partecipazioni, αλλά και από τη σκέψη 162 της προπαρατεθείσας αποφάσεως Hüls κατά Επιτροπής, το Δικαστήριο συνέδεσε απλώς την εφαρμογή του ανωτέρω τεκμηρίου με την ύπαρξη συνεννόησης

και με το γεγονός ότι η επιχείρηση παρέμεινε δραστήρια στην αγορά. Η προσθήκη της φράσεως «[τούτο] ισχύει κατά μείζονα λόγο οσάκις η συνεννόηση λαμβάνει χώρα σε τακτά διαστήματα επί μακρά χρονική περίοδο», πόρρω απέχοντας του να στηρίζει την άποψη ότι το τεκμήριο περί αιτιώδους συναφείας εφαρμόζεται αποκλειστικά στην περίπτωση κατά την οποία οι επιχειρήσεις συσκέπτονται τακτικά, πρέπει να ερμηνευθεί κατ' ανάγκη υπό την έννοια ότι το ως άνω τεκμήριο ενισχύεται οσάκις επιχειρήσεις εναρμόνισαν τη συμπεριφορά τους σε τακτά διαστήματα κατά τη διάρκεια μακράς χρονικής περιόδου.

59 Οποιαδήποτε άλλη ερμηνεία θα ισοδυναμούσε κατ' ουσίαν με το να θεωρηθεί ότι τυχόν ανταλλαγή πληροφοριών άπαξ μεταξύ ανταγωνιστών δεν θα μπορούσε σε καμία περίπτωση να οδηγήσει σε συνεννόηση αντικείμενη προς τους κανόνες του ανταγωνισμού, όπως εξαγγέλλει η Συνθήκη. Ανάλογα με τη δομή της αγοράς, δεν αποκλείεται μία και μόνον επαφή, όπως η επίδικη στο πλαίσιο της κύριας δίκης, να δύναται, κατ' αρχήν, να είναι ικανή ώστε οι οικείες επιχειρήσεις να εναρμονίζουν τη συμπεριφορά τους στην αγορά και να καταλήγουν έτσι σε πρακτική συνεργασία υποκαθιστάμενη στον ανταγωνισμό και στους κινδύνους που αυτός συνεπάγεται.

60 Όπως υπογράμμισε ορθώς η Ολλανδική Κυβέρνηση και η γενική εισαγγελέας στα σημεία 104 και 105 των προτάσεών της, τόσο το αντικείμενο της συνεννοήσεως όσο και οι προσιδιάζουσες στην αγορά περιστάσεις είναι τα στοιχεία εκείνα που εξηγούν τη συχνότητα, τα διαλείμματα και τον τρόπο με τον οποίο οι ανταγωνιστές έρχονται σε επαφή οι μεν με τους δε προκειμένου να καταλήξουν σε εναρμόνιση της συμπεριφοράς τους στην αγορά. Πράγματι, αν οι ενδιαφερόμενες επιχειρήσεις εγκαθιδρύουν συμφωνία με ένα σύνθετο σύστημα συνεννοήσεως επί πολλών πτυχών της συμπεριφοράς τους στην αγορά, θα έχουν ανάγκη τακτικών επαφών επί μακρά χρονική περίοδο. Αντιθέτως, αν, όπως στην υπόθεση της κύριας δίκης, η συνεννόηση χωρεί επί τούτου και σκοπεί αποκλειστικά και μόνο σε εναρμόνιση της συμπεριφοράς στην αγορά σχετικά με μεμονωμένη παράμετρο του ανταγωνισμού, τυχόν επαφή απλώς και μόνον αρκεί ενδεχομένως για την επίτευξη του επιδιωκόμενου από τις οικείες επιχειρήσεις στρεφόμενου κατά του ανταγωνισμού στόχου.

61 Υπό τις περιστάσεις αυτές, πρέπει να θεωρηθεί ότι εκείνο που προέχει δεν είναι τόσο ο αριθμός των συσκέψεων μεταξύ των ενδιαφερόμενων επιχειρήσεων όσο το γεγονός αν η/οι επαφή/ές που έλαβαν χώρα παρέσχον στις επιχειρήσεις τη δυνατότητα να λάβουν

υπόψη τις ανταλλαγείσες με τους ανταγωνιστές τους πληροφορίες προκειμένου να καθορίσουν τη συμπεριφορά τους στην οικεία αγορά και να υποκαταστήσουν συνειδητά με πρακτική συνεργασία μεταξύ τους τους κινδύνους του ανταγωνισμού. Αφης στιγμής μπορεί να αποδειχθεί ότι οι επιχειρήσεις αυτές κατέληξαν σε συνεννόηση και παρέμειναν ενεργές στην αγορά, δικαιολογείται να απαιτείται να προσκομίσουν την απόδειξη ότι η συνεννόηση αυτή δεν είχε ως συνέπεια τον επηρεασμό της συμπεριφοράς τους στην εν λόγω αγορά.

- 62 Υπό το φως των προηγηθεισών σκέψεων, στο τρίτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι, στον βαθμό που η μετέχουσα στη συνεννόηση επιχείρηση παραμένει δραστήρια στην οικεία αγορά, το τεκμήριο περί αιτιώδους συναφείας μεταξύ της συνεννόησης και της συμπεριφοράς της εν λόγω επιχείρησης στην αγορά εφαρμόζεται έστω και αν η συνεννόηση προκύπτει από μία και μόνο σύσκεψη των ενδιαφερόμενων επιχειρήσεων.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 63 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπόδισης που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πέραν των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τρίτο τμήμα) αποφαινεται:

- 1) **Εναρμονισμένη πρακτική έχει στρεφόμενο κατά του ανταγωνισμού αντικείμενο, κατά την έννοια του άρθρου 81, παράγραφος 1, ΕΚ, οσάκις, λόγω του περιεχομένου της και του σκοπού της και λαμβανομένης υπόψη της νομικής και οικονομικής συγκυρίας στην οποία αυτή εντάσσεται, είναι συγκεκριμένα ικανή να παρεμποδίσει, να περιορίσει ή να νοθεύσει τον ανταγωνισμό εντός της κοινής αγοράς. Δεν απαιτείται η εν τοις πράγμασι παρεμπόδιση, ο περιορισμός ή η νόθευση του ανταγωνισμού ούτε το να υφίσταται άμεσος σύνδεσμος μεταξύ της οικείας εναρμονισμένης πρακτικής και των τιμών καταναλωτή. Η ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ ανταγωνιστών επιδιώκει στρεφόμενο κατά του ανταγωνισμού αντικείμενο οσάκις είναι ικανή να**

εξαλείψει τις αβεβαιότητες ως προς τη μελετώμενη από τις οικείες επιχειρήσεις συμπεριφορά.

- 2) Στο πλαίσιο της εξετάσεως της αιτιώδους συναφείας μεταξύ της συνεννοήσεως και της συμπεριφοράς στην αγορά των μετεχουσών σε αυτήν επιχειρήσεων, συναφείας η οποία απαιτείται προκειμένου να καταδειχθεί η ύπαρξη εναρμονισμένης πρακτικής κατά την έννοια του άρθρου 81, παράγραφος 1, ΕΚ, ο εθνικός δικαστής οφείλει, υπό την επιφύλαξη της περί του αντιθέτου αποδείξεως η οποία βαρύνει τις εν λόγω επιχειρήσεις, να εφαρμόσει το τεκμήριο περί αιτιώδους συναφείας, όπως αυτό εξαγγέλλεται με τη νομολογία του Δικαστηρίου, και σύμφωνα με το οποίο οι εν λόγω επιχειρήσεις, ενόσω εξακολουθούν να δραστηριοποιούνται στην αγορά αυτή, λαμβάνουν υπόψη τις ανταλλαγείσες με τους ανταγωνιστές τους πληροφορίες.
- 3) Στον βαθμό που η μετέχουσα στη συνεννόηση επιχείρηση παραμένει δραστήρια στην οικεία αγορά, το τεκμήριο περί αιτιώδους συναφείας μεταξύ της συνεννοήσεως και της συμπεριφοράς της εν λόγω επιχειρήσεως στην αγορά εφαρμόζεται έστω και αν η συνεννόηση προκύπτει από μία και μόνο σύσκεψη των ενδιαφερόμενων επιχειρήσεων.

(υπογραφές)